УДК 368.073.52-047.36(477)
DOI https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-2/13

Кіріка Д.В.
Подільський державний аграрно-технічний університет

ФАКТОРИ СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ЯК ІНСТИТУТУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розкривається сутність фінансового моніторингу як способу економічного дослідження через призму економічної та правової інтерпретації. Доводиться, що фінансовий моніторинг є новою сферою контрольної діяльності держави з чітко визначеним предметом моніторингу, що оперує власним понятійним апаратом та спеціальною термінологією. Сутність фінансового моніторингу проявляється через такі його основні функції, як: ідентифікація економічних процесів, оцінка впливу їх взаємозв'язків, урахування зовнішніх чинників та ін.

Основна увага зосереджена на сучасному тлумаченні терміна «фінансовий моніторинг» як узагальненого комплексу дій, засобів та заходів щодо запобігання відмиванню коштів, одержаних незаконним шляхом. З прийняттям 06.12.2019 року Закону України № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який набуде чинності з 28.04.2020 року, сформувалося більш ємке визначення фінансового моніторингу як сукупності заходів, здійснюваних суб'єктами фінансового моніторингу, що включають проведення державного та первинного фінансового моніторингу. У зв'язку з цим фінансовий моніторинг набув нового змісту, а його завдання доповнилися заходами щодо запобігання відмиванню коштів.

Вказано на ті фактори, які безпосередньо вплинули на створення системи фінансового моніторингу, а саме: поширення нецивілізованих форм нагромадження капіталу, зростання рівня тінізації економіки, приватизації, корупції та економічної злочинності, збільшення обсягів позабанківського грошового обігу, ухилення від сплати податків, бурхливе нагромадження «брудних» капіталів та інших видів фінансових махінацій і шахрайства.

Складність процесу забезпечення економічної безпеки пов'язана з фактичним розподілом економічних пріоритетів, зростанням реальних загроз економіці України. У цих умовах легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і слабкість та недосконалість грошової і фінансово-кредитної систем становлять серйозну небезпеку як на національному, так і на міжнародному рівнях. Саме фінансовий моніторинг, як інститут економічної безпеки держави, спроможний подолати небезпечні для її економіки загрози.

Ключові слова: *фінансовий моніторинг, суб'єкти фінансового моніторингу, фінансова операція, відмивання коштів, незаконні доходи, легалізація, економічна безпека.*

Постановка проблеми. Досліджувана у статті категорія «моніторинг», яка у минулому розглядалася виключно як екологічна, тобто спрямована на спостереження за станом навколишнього природного середовища, в сучасних умовах потребує більш розширеного тлумачення і розуміння її сутності. В економічних та правових джерелах також цей термін траплявся дуже рідко.

Першочергово під моніторингом розумілося «комплексне спостереження за змінами об'єктів дослідження з метою оцінки та аналізу їх поточного стану та прогнозування у досягненні поставленої мети». Згодом застосування моніторингу пов'язувалося з відстеженням ситуації чи процесу у сфері управлінської діяльності, аналізом впливу на суспільні відносини прийнятих управлінських рішень, правових актів [1, с. 16]. Як спеціальний термін «фінансовий моніторинг» почав застосовуватися з 90-х рр. і стосувався сфери процедури банкрутства та антимонопольних розслідувань. У своєму вихідному семантичному розумінні як позначення певних систематичних, регулярних спостережень за сферою фінансів цей термін почав використовуватися нещодавно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доцільно зауважити, що економічному процесу відмивання коштів до цього часу не надавалося систематизованої форми. В.О. Коваленко, О.М. Горбунова характеризували фінансовий моніторинг переважно як певний вид або спосіб економічного дослідження, але й це тоді мало вагоме значення для дослідження такого поняття. Починаючи

з 2000-х років з прийняттям низки важливих нормативно-правових актів, якими передбачалося створення урядових органів державного управління, фінансовий моніторинг набув кардинально нового узагальненого визначення: як комплексу заходів щодо запобігання відмиванню коштів. На цій основі С.Г. Гуржій, О.Л. Копиленко, Я.В. Янушевич значну увагу приділили правовому, організаційному та практичному аспектам боротьби з відмиванням коштів.

Прийняття 06.12.2019 року Закону України № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [2], який набуде чинності з 28.04.2020 року, ознаменувало те, що фінансовий моніторинг в Україні набув конкретних ознак і характеристик, а його зміст та завдання чітко окреслені проблемами та заходами щодо запобігання відмиванню коштів. Документ адаптує в національне законодавство Рекомендації FAT та 4-ту і частково 5-ту Директиви Європейського Союзу проти відмивання коштів та фінансування тероризму, які вже впроваджені в усіх країнах-членах ЄС та є обов'язковими для країн, що мають намір набути членства. Ухвалення цього Закону є частиною міжнародних зобов'язань України, визначених Угодою про асоціацію з ЄС, а також ратифікованим у листопаді 2019 року Меморандумом про взаєморозуміння між Україною та ЄС і дасть змогу вийти на новий рівень якості системи фінансового моніторингу, що своєю чергою потребує нових наукових досліджень.

Постановка завдання. Нині фінансовому моніторингу відведена вагома роль у здійсненні загальних функцій управління – планування, контролю, регулювання, відстеження, аналізу та ін. На законодавчому рівні дане чітке визначення фінансового моніторингу як сукупності заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного та первинного фінансового моніторингу. Тож метою дослідження є ті суспільні процеси, які вплинули на становлення фінансового моніторингу як нової сфери контрольної діяльності держави та нового інституту економічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Сучасна соціально-економічна система переживає реструктурування, а тому закономірно потребує для своєї стабілізації створення нових інститутів, нових схем взаємин між економічними агентами та державою. Особлива роль держави в перехідній економіці пов'язана з тим, що у економічних агентів за попередній період існування планової системи господарювання сформувалася потреба в докладній регламентації свого поводження з боку вищих органів. Перехід до автономного існування в умовах важко передбачуваного ринку, а також з метою уникнення руйнівних наслідків трансформації не може відбуватися без координації держави. Тому держава має постійно підтримувати так званий баланс інтересів різноманітних соціальних утворень з метою досягнення соціальної рівноваги, яка, на нашу думку, є ядром розв'язання проблем незаконного відмивання коштів. При цьому варто зазначити, що найважливішою та невід'ємною складовою частиною соціальної рівноваги є економічна рівновага. Порушення економічної рівноваги, зокрема, у формі макроекономічної нестабільності – порушення грошового обігу, інфляція тощо – мають найбільше значення серед чинників економічного характеру, що здійснюють вплив на відмивання коштів [3, с. 59].

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, викликає порушення економічної рівноваги, а як соціальний феномен стосується порушення економічної рівноваги на макроекономічному рівні, а саме: порушення рівноваги між прибутками та видатками, між інвестиціями та заощадженнями, між рівнем цін і кількістю грошей та ін. На перший погляд може здатися, що зв'язок між цими явищами досить віддалений. Однак глибокий аналіз цих процесів доводить зворотне. У результаті протиправної діяльності щодо відмивання коштів мають місце невиправдано великі фінансові втрати, втрата довіри громадян до фінансових структур та установ, уповільнення обігу грошових коштів та зростання обсягів поза банківським грошовим обігом, нецивілізовані форми нагромадження капіталу, суперечності в практиці приватизації, зростання рівня тінізації економіки, корупції та економічної злочинності тощо.

У сучасних дослідженнях бракує глибокого економіко-теоретичного аналізу та об'єктивного наукового обґрунтування щодо ролі держави як інституту влади, покликаного здійснювати різноманітні регулюючі заходи з метою обмеження поширення зазначеного суспільно небезпечного соціально-економічного явища. Тому, на нашу думку, саме фінансовий моніторинг як індикатор економічного розвитку держави і суспільства

здатний ідентифікувати економічні процеси, оцінити їх взаємозв'язки, врахувати зовнішні чинники впливу.

Нині ми можемо констатувати, що фінансовий моніторинг є досить новою сферою контрольної діяльності держави з чітко визначеним предметом моніторингу. Він володіє власним понятійним апаратом та спеціальною термінологією, без яких неможливий аналіз контрольованих явищ та процесів, а саме: фінансових операцій; об'єктів фінансового моніторингу; доходів, одержаних злочинним шляхом, та ін.

У полі зору фінансового моніторингу перебувають: будь-які дії щодо активів, здійснені за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу (фінансові операції); будь-яка економічна вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, що виражене в правах, рухомому чи нерухомому майні, документах, що підтверджують право на таку власність або частку в ній (доходи, одержані злочинним шляхом); дії з активами, що пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови наявності ризиків використання цих активів з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників (об'єкти фінансового моніторингу).

Для того щоб лікувати хворобу, необхідно знати причини, які її викликали. Тож варто зупинитися на тих факторах, які сприяли виникненню та поширенню в Україні явищ, що ставлять під загрозу економічну безпеку держави.

Основними факторами, що сприяли виникненню та поширенню в Україні легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, стали: відсутність економічної стратегії, недосконалість та неузгодженість фінансової, податкової, інвестиційної, банківської, митно-тарифної, промислової, господарчої політики, тінізація найважливіших її ланок. Стрімка зміна відносин власності, слабо контрольовані процеси роздержавлення ще більше поглибили і сприяли поширенню таких злочинів [4, с. 151].

Ми вважаємо, що відмивання майнових цінностей, одержаних злочинним шляхом, є глобальною проблемою не окремо взятої країни, а світової спільноти загалом. За даними МВФ, цифровий показник такого негативного процесу становить від 2 до 5% світового сукупного внутрішнього продукту. В Україні 40–60% внутрішнього валового продукту становить тіньова економіка [5, с. 268].

Другим важливим моментом є те, що відмивання коштів завжди супроводжується корупційними схемами та різними формами організованої злочинної діяльності. За таких умов сфера злочинного бізнесу отримує надприбутки [6, с. 65]. Але найбільша небезпека криється в тому, що ці надприбутки вливаються в легальну економіку, що своєю чергою призводить до зрощення загальної кримінальної та економічної злочинності.

Отже, такі фактори не тільки сприяють криміналізації економічних зв'язків, загрожуючи суспільству та економічній безпеці держави, а й завдяки міцній фінансовій основі злочинних організацій стало можливим узурпувати всі гілки влади. Також це спричиняє девальвацію привабливості законного та чесного бізнесу, викликає відтік приватних, у тому числі іноземних, інвестицій з України, оскільки страждає та обмежується добросовісна конкуренція.

Яка ситуація складається в державі за таких обставин? Легалізація злочинних доходів спричиняє: зміну попиту на гроші; нестабільність пасивів і високі ризики оцінки вартості активів фінансових установ; несприятливий вплив на збирання податків і розподіл видатків; негативний вплив на легальні операції; необґрунтовану оцінку активів; розширення економічної бази організованих форм злочинної діяльності; недоотримання значних коштів державними централізованими фондами, відповідно і бюджетом; недофінансування окремих соціальних програм, що призводить до соціальної напруги.

З 28 квітня 2020 року в Україні діятимуть нові правила боротьби з відмиванням доходів. У редакції Комітету з питань фінансів і банківської діяльності прийнято Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Закон спрямований на забезпечення реалізації положень нових міжнародних стандартів у сфері протидії відмиванню коштів та боротьби з фінансуванням тероризму. Удосконалено національне законодавство у сфері фінансового моніторингу, зокрема:

– запроваджується національна оцінка ризиків системи фінансового моніторингу та вдосконалення ризик-орієнтованого підходу;
– включено податкові злочини в предикатні;
– вдосконалені законодавчі аспекти, які впливають на якість розслідування злочинів щодо легалізації (відмивання) доходів;

– внесено зміни щодо підслідності злочинів з легалізації;

– встановлено поріг для міжнародних грошових переказів, а натомість зняті порогові суми для здійснення фінансового моніторингу ріелторами та нотаріусами;

– особи, які здійснюють операції з готівковими коштами на суму понад 150 тис грн., виключені з числа суб'єктів первинного фінансового моніторингу за рахунок введення обов'язкового моніторингу таких операцій банківськими установами;

– скорочено затрати банків та фінансових установ на звітування про фінансові операції шляхом автоматизації процесу надання інформації та зменшення періодичності інформування;

– удосконалено процедуру розкриття кінцевих бенефіціарних власників;

– передбачена можливість використання результатів належної перевірки, здійсненої іншим суб'єктом первинного фінмоніторингу;

– поліпшена процедура зупинення фінансових операцій тощо [2].

Законом також створено прозорий інструмент притягнення до відповідальності за порушення. Крім того, визначено, що фінансовому моніторингу підлягатимуть операції понад 400 тис. грн, а кількість ознак таких операцій зменшується з сімнадцяти до чотирьох. Окрім того, законом визначається розмір штрафу за масштабні та системні порушення. Максимальний штраф для банків та фінансових установ становитиме 10 млн неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за системні порушення (для інших осіб – до 1 млн неоподатковуваних мінімумів). Санкції будуть застосовуватися регуляторами, що проводять перевірки (НБУ, НКЦПФР та ін.), з обов'язковим урахуванням обставин вчиненого порушення та фінансового стану суб'єкта.

Висновки. У стратегічному плані розвитку Україна потребує суттєвих змін у механізмах трансформаційних процесів, їх системного оновлення. В межах наявної моделі розвитку широкомасштабна модернізація нашої економіки просто не можлива. Складність процесу забезпечення економічної безпеки багато в чому пов'язана з фактичним розподілом економічних пріоритетів, зростанням реальних загроз економіці України. У цих умовах легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і слабкість та недосконалість грошової і фінансово-кредитної систем становлять серйозну небезпеку як на національному, так і на міжнародному рівнях [3, с. 215].

Масштабність, складність і суперечливість трансформаційного процесу дає змогу трактувати економічну безпеку як необхідну умову історичного становлення й розвитку України, а теоретичний аналіз економічної безпеки – як передумову її забезпечення. Якщо вирішення питань забезпечення економічної безпеки України можливо за умов використання механізмів антикризового управління, моніторингу економічних циклів, діагностики причин економічної кризи, реалізації антикризових програм тощо, то протидія економічній злочинності має застосовувати широкий арсенал як реагуючих, так і попереджувальних заходів з боку держави [7, с. 332, 335].

У зв'язку з цим роль фінансового моніторингу неможливо недооцінювати. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» спрямований саме на удосконалення та уточнення окремих норм законодавства з питань запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, а також узгодження та покращення положень законодавчих актів, що змінюються, забезпечення реалізації положень нових міжнародних стандартів у сфері протидії відмиванню коштів та боротьби з фінансуванням тероризму. Фінансовий моніторинг як інститут економічної безпеки спроможний подолати небезпечні для економіки держави загрози, однак основне – створити механізм ефективного виконання та впровадження норм новоприйнятого закону.

Список літератури:

1. Коваленко В.О. Управління виробничими економічними системами з використанням фінансового моніторингу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Харків, 1996. 16 с.

2. Закон України від 06.12.2019 року № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-IX.

3. Фінансовий моніторинг у сфері страхової діяльності як інститут економічної безпеки України : монографія / О.Є. Користін, Ю.Р. Гавдьо, Д.В. Кіріка. Київ : ПП «Друкарня Діапринт», 2012. 304 с.

4. Тимошенко В.А. Легалізація кримінальних капіталів: сутність, механізми протидії : монографія. Київ : Вид-во НА СБ України, 2003. 151 с.

5. Гавдьо Ю.Р., Панченко В.М. Протидія злочинам у сфері економіки і грошового обігу. *Актуальні проблеми протидії тероризму та злочинності у контексті європейської і євроатлантичної інтеграції.* Вип. 13. Київ : Національна академія СБ України, 2005. 268 с.

6. Люлько С.П., Краліч В.Р. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Актуальні проблеми протидії тероризму та злочинності у контексті європейської і євроатлантичної інтеграції.* Вип. 13. Київ : Національна академія СБ України, 2005. С. 58–81.

7. Кіріка Д.В. Криміналізація економіки як фактор загрози національній безпеці держави. *Актуальні проблеми аграрної економіки: теорія, практика, стратегія* : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., присв. 45-річчю екон. фак-ту ПДАТУ (Кам'янець-Подільський, 12–13 жовтня 2017 р.). Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. С. 332–335.

Kirika D.V. FACTORS OF THE FINANCIAL MONITORING ESTABLISHMENT AS AN INSTITUTION OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The article reveals the essence of financial monitoring as a way of economic research through the prism of economic and legal interpretation. It is proved that financial monitoring is a new area of state control activity with a clearly defined monitoring subject, operates with its own conceptual apparatus and special terminology. The essence of financial monitoring is manifested through its main functions: identification of economic processes, assessment of the impact of their relationships, taking into account external factors, etc.

The factors that directly influenced the creation of the financial monitoring system are indicated, namely: the spread of uncivilized forms of capital accumulation, the growth of the shadow economy, privatization, corruption and economic crime, the increase in non-bank money circulation, tax evasion, and the rapid accumulation of "dirty" capital and other types of financial fraud.

The main attention is focused on the modern interpretation of the term "financial monitoring" as a generalized set of actions, means and measures to prevent the laundering of funds obtained illegally. With the adoption on December 6, 2019 of the Law of Ukraine No. 361-IX "On Preventing and Countering the Legalization (Laundering) of Criminally Obtained Incomes, Financing Terrorism and Financing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction" [1], which will enter into force on April 28, 2020, a more comprehensive definition of financial monitoring has been formed as a set of measures undertaken by the subjects of financial monitoring, including the conduct of state and primary financial monitoring. In this regard, financial monitoring has become more meaningful and has been complemented by measures to prevent money laundering.

The complexity of the process of ensuring economic security is associated with the actual distribution of economic, the growth of real threats to the economy of Ukraine. Under these conditions, the legalization (laundering) of proceeds from crime and the weakness and imperfection of the monetary and financial-credit systems pose a serious danger both at the national and international levels. It is financial monitoring, as an institution of the state's economic security that can overcome threats that are dangerous to its economy.

Key words: *financial monitoring, financial monitoring entities, financial operation, financial accounting, illegal proceeds, legalization, economic security.*